

ОСМОНААЛЫ СЫДЫК УУЛУ

КЫРГЫЗ, ШАБДАН ТАРЫХЫ

Осмонаалы Сыдык уулу 1875-жылы Пишпек уездиндеги (азыркы Кочкор районундагы) Темир-Болот айылында туулган. 1911-жылы Уфа шаарындагы Жогорку медресени бүтүргөн, 1913-жылы «Муктасар тарыхы Кыргызия» 1914-жылы «Тарых, Кыргыз Шадмания» деген эмгектери Уфадагы басмадан китеп болуп чыккан. Осмонаалы Сыдык уулу 1920-жылдан 1928-жылга чейин Пишпекте (азыркы Бишкекте) татар мектептеринде мугалим болуп иштеп, жергиликтүү калктын сабатсыздыгын жоюуга өз үлүшүн кошкон. 1931-жылы камакка алынган. Осмонаалынын өмүрүнүн кийинки учурлары жөнүндөгү маалыматтар белгисиз.

Ауузу билла-и бисмилла,
Сыйынганым бир Алла.

Дөөлөт бергин жалганда,
Ыйман бергин өлгөндө.

Бакыт бергин жалганда,
Жаннат бергин өлгөндө.

Бакдөөлөттүү заманда,
Жүздүн нуру жалганда.

Ыйман бер тигил дүйнөңдө,
Үр кыздарын сүйгөңгө.

Калам алдым насыйкат жазайын деп,
Диндешимди курдашка ачайын деп.

Кемчилин керт башымдын билем анык,
Кечирим сүрайм колум боорума алып.

Диндешим, дилимди айттым, жаздым жайып,
Кечиргин кетсе менден азгын айып.

Айтаарым абал дароо калам алып,
Айныксыз билүүң керек абал тарык.

Бу тарык ата-бабаң жайын айтар,
Түрүлтүп түптөн берки дайнын айтар.

Билесиңби бир боорум тарыктардан,
Баянын эчен-эчен өткөн жандын.

Тарыгын казак, кыргыз, ногой, сарттын,
Кай насил кайсы уруктан таралганын.

Болуптур түп атабыз Огуз хандан,
Огуз хан бири болоор тогуз хандын.

Султаны ал Азияда өткөн жандын,
Таралат Маңгул уулу Каракандан.

Тарых демек — өткөндүн алын билмек,
Ата-баба, олуя жайын сүрмөк.

Кылган ишин, пайгамбарлар жолун билмек,
Дүйнө кезген саякатчыга окшоп демек,

Зээни артылып акыл, ой өткүрлөнүп,
Түгөл бойдон башка адам болоор демек.

Жер жүзүндө түркүм-түркүм адамдардын,
Түрлүү-түрлүү ишенимин билүү демек.

Бир орунда туулуп өскөн пенде башка,
Шаарларды, айылдарды кезген башка.

Тар зынданда көнгөн жандын көзү башка,
Жердин жүзүн көргөн жандын сөзү башка.

Дүрбү алып тоо башынан төмөн баккан,
Адамдын көзү дагы, сөзү башка.

Алысты жарым саржан жакындатып,
Тарыгын окуп көрсөң лаззаттанып.

Абалкы өтүп кеткен замандардын,
Абалын күн жарыктай билерсиң куп.

«Шабданиа» аталды ушул тарык,
Дуба тилеп телмирген Осмон карып.

Жаздым мен бир канчаны дастан кылып.
Окуган бу бакырың Букар шарип.

Төртүнчү атам Мааматкулдан Болот, Темир,
Кашка аттын кашкасындай ар ким билүр

Үчүнчү атам Черикчи эр Темирден,
Экинчи атам Абайылда Черикчиден.

Өз атам Абайылдадан Кыдык маркум,
Ким билер жакшы жаман кимдин баркын.

Агабыз молдо Сабит — дин агасы,
Көндүрдү дин жолуна тууган, калкын.

Эй тууган! Мезгил жетти козголушка,
Керегин ар ким езу колго алышка.

Кыргыз, казак тууганым ойлоп баккын,
Замандын ахвалын бил, көзүңдү ачкын.

Камалдык капыл күнгө, ал кимди аямак,
Капылдык «карс» деп тийген башка таяк.

Умтулгун алга карай шилтен аяк,
Намысын тепсетпегин кыргыз, казак.

Ыкшалып ынтымаксыз .жатып алсак,
Биздерди ким көрүнгөн кылаар мазак.

Калкчылык, уруятты падышадан,
Кантип алдык карайлап турсак сокур.

Түркөйлүк түпкө жетип, түнгө жеттик,
Кутулаарбыз куядан болсок окуур.

Жаатчылык жабыр болоор башыбызга,
Жарашып бир ынтымак кура албасак.

«Бар ыйман — бар ишенчиң! деп айтылган,
Байгамбар осуятын билалбасак.

Манифест таратылды ар бир калкка,
Уруят жолу ачылды бар тарапка.

Манифест падышадан таралган соң,
Коз ачып кароо керек чар тарапка.

Кызмат кыл бу жарыкта диниң, элге,
Ачык жүздүү болоорсуң акыретте.

Жыргап, ойноп күлгөнүң бүгүнкүңдө
— Ыйлап, зарлап жүрбөгүн соңку күндө.

Өткөрсөң өмүр-күндү ыңгыранып,
Соң күндө каргыш алып турдуң анык.

Жат эмес жактырбастыр катын балаң,
Четтен эмес табылаар оз уяңдан.

Эй Жаран, ач көзүңдү!
Жалдырап жатсаң уят!

Элиңди энөө, түркөй,
Уйкудан ойгот, ойгот!

Болгунуң динге тирек,
Кадыр Аллам сага сүйөк!

Ассалоому азис затым,
Эл сүйгөн азаматым.

Европа маарипатын,
Билүүгө талпын, талпын!

Бил, заман уруятын,
Саа айтаар насыятым.

Бас алга элиң үчүн,
Башың сай илим үчүн.

Көп илим башын карма,
Бар күчүң сал, аянба!

Билим ал, илим куугун,
Тар келет соңку күнүң.

Акмак жан үйкү кубаар,
Акылдуу илим жыяр.

Тарлык болду ушу күндөр,
Түркөй болду эр жигиттер.

Илими жок баштарында,
Окубады жаш чагында.

Караңгылык — карлык, кордук.
Жанга баткан таштай оордук.

Маарипаттын изин изде,
Илим менен жолуң түздө.

Түркөй кыргыз кыяпаты
— Жетим бала сыяк алы.

Керсары өңү, жок жамалы,
Душман болду баккан малы.

Кетип болду күч-кемели,
Пайда бербес малы-жаны.

Дөөлөт кетти эрлеринен,
Жана айрылды жерлеринен.

Достук кетти элдеринен,
Пайда кетти бир биринен.

Бирин бири душман кылган,
Душмандыктан алы курган.

Өнөрсүздөн дөөлөт кеткен,
Өнөр келээр мээнет этсең.

Жалгыз Алла кадыр жолдош,
Илими жок адил болбос.

Түркөй болсо адам бакыр,
Түн караңгы басаар капыл.

Пайдасы жок оз жанына,
Бай болсо да жаны жакыр.

Тартип болсо ар бир иште,
Чыгаар аалам элибизден.

Куулук конбос пейлибизге,
Шумдук толбос жерибизге

Тартип качса элибизден,
Табаарбыз бир пейлибизден.

Жаатчылык басып барат,
Жылдан жылга ашып барат.

Куулук шумдук ташып барат,
Мээр-шапкат качып барат.

Манап болсо элин жеди,
Бей бечера малын берди.

Кедей байкуш малай күндө,
Азыр кыргыз шолай күнде.

Илимсиздик шундай кылды,

Илим билген дооран сүрдү.

Илим билбес адам капыл,
Илим билүү озуйпадыр.

Илим билбес түркөй жандын,
Мен айтайын буркөө жагын.

Коён көрсө бөрү дейди,
Оён көрсө төрө дейди.

Түркөйлүктөн байкуш кыргыз,
Төөнү көрсө бөөбү дейди.

Көзүндө жаш, өзөгү ач,
Кийими жок, бүт жылаңач.

Калк камы үчүн, сайбаган баш,
Карагат көз — кан аралаш.

Дөөлөт качып, кордук көргөн,
Мээнет чырмап зордук көргөн.

Динин коргоп кызмат кылбай,
Дилинде жаш түк кургабай.

Зылдай жигит айбан болгон,
Окугандан моюн толгой.

Билим жукпай баштарына,
Бели сынып, көзү соолгон.

Кайда аракет! Майда алакет...
Маарипатка зээнин койбой.

Илим билбей даана болбос,
Илим билбес наадан оңбос!

Шариат же мыйзам билбес,
Кулагы кер, көзү көрбес.

Сүйлөй албайт — тили сакоо!
Максат билбейт — башы макоо!

Пай, пай кыргыз уландары ай,
Түк канбады уйкулары ай.

Бузуктукка уста баары.
Мына ушундай нускалары.

Жаакташууну дайым чыгарат,
Жаатташуунун майын чыгарат.

Чеченин айт андай кезде,
Ай чапчып бир акыл пештейт.

Кулак жарат бакырыгы,
Куру намыс, чакырыгы.

Кемесия кетээр болсо ээ,
Партиялык житээр болсо ээ.

Бузук күндөр өтөөр болсо ээ,
Бекер чыгым бүтөөр болсо ээ.

Коркок келет коёндордон,
Акыл таппай «ой-пойлогон».

Жаны чыгат учкандардан,
Жалт деп үркөт кузгундардан.

Карангылык басып тамам,
Башка балээ үйүп алган.

Малай болгон кызың, балаң,
Насыяга кысылгандан.

Келээр күздө беремин деп,
Көрүнгөндөн карыз алган.

Карыз алам деп манаптардан,
Баштарына азап салган.

Дагы бири акыл билген,
Билими ашынып, элин жеген.

Жоор, чолок, атын минген,
Жоро уулап аңдып жүргөн.

Көрүнгөндү сүзүштүргөн,
Түбүбүзгө шолор жеткен.

Ырыс болбос наадандыкта,
Ыракат болбос жамандыкта.

Мындай акыл кимге пайда?
Пайда болбос куруг сайда.

Мөлтүр болсо езен сайда,
Адам алар эчен пайда.

Акылы жок адамдардан,
Асили жок жанга пайда.

Эстүү жигит эми ойлонгун,
Бузуктан кач алда кайда.

Жамаагатым жалпы ойлонгун,
Жаатташуудан жоктур пайда.

Карыз алсаң да артың ойло.
Жыгылаарсың анча койго.

Заман башка, карап жатпа!
Качпа илимден, башың катпа!

Өнөр билгин, БАР болоорсуң,
Карап жатсаң кар болорсуң.

* * *

Өнөрдүн артыктыгын эшитиңиз,
Пайгамбар Ак Куданы бир билиңиз.

Пайдасын илим деген улук жолдун,
Баянын айтам эми угуп койгун.

Айлык жолду бастырат күн арада,
Темир жол тегиз үстү, от араба.

Эшитесиз кабарды бир четинен,
Электрик, тилипон, дилгиремден.

Сууга кайык жүргүздү кеме менен,
Аалым менен, ар түрлүү өнөр билген.

Асманга учту учмак менен аба толгон,
Кааласа кайта келип жерге конгон.

«Воздушный шар» дейт экен атын билгин,
Акыл өнөр адамга кудаа берген.

Калкыбыз мындайларды көрдү бекен,
Айтайын баян кылып бирди-экиден.

Аалым менен түрлүү өнөр билгендерди,
Акылы артып алдыда жүргөндөрдү.

Үстүңүздө улугуң орустарды,
Илим, өнөр жагынан артык баары.

Илимсизи ийги иште эч болбоду,
Акмак деп андайларды жолотподу.

Эшитебиз мамысыз дилгирамды,
Аман болсок көрөөрбүз муну дагы.

Алты атаар, он эки атаар бардеңкелер,
Жана бар машиннедей ардемкелер

Чоп чабаар, аштык оруп, кийим тигер,
Сөз сүйлөп, керамапан тамаша этер.

Жана бар иликтирик чырак деген.
Бир мүнөттө шаар ичи «жарк» деген.

Тилископ, дүрбү чыкты үркөр көргөн,
Тарууну бир төөдөн да үлкөн көргөн.

Өнөр менен эчен зоот, кеме салган,
Шолор менен кымбаттар арзандалган.

Басмакана жана бар китеп баскан,
Калкына өнөр менен маариф чачкан.

Гезит, журнал маалымат ар тараптан,
Аны окуп калайыгы көзүн ачкан.

Өнөр менен муну бүт адам тапкан,
Жалгаз-ак казак, кыргыз карап жаткан.

Катардан калып калдык наадандыктан,
Не керек мынча жатмак ай, ай тууган.

Илгери бабаларыбыз кандык кылган
Урушуп калмактардан жерин алган.

Шол жерди өзү бийлеп сурак кылган,
Кан болуп эчен атаң дооран сүргөн.

Аз эмес, ар калк менен эсебиң тең,
Акыры наадандыктан болупсуң кем.

Максатка жетип жатат өнөр билген,
Казак, кыргыз өнөрдөн күдөр үзгөн.

Күдөр үзмөк ылайыкпы ойлоп көрсөң,
Башың — баш, баданаңда жаның эсен.

Улуу калк шекилденип илим көрсөң,
Андан соң ар өнөргө кирип көрсөң.

Мээңди мээнет чырмап алган эмес,
Кыймылда! Бул кеп кыйшык, жалган эмес.

Биз дагы өнөр билсек авал күндөн,
Кутулаар беле башыбыз жана күйдөн.

Бул жалаага бир себеп — караңгылык,
Акылдуулар алга өтөөр шаар куруп.

Ар ишин өзү иреттеп куруп алаар,
Айланып падышадан жолун табаар.

* * *

Тоготпогон жалкоо кыргыз,
Тоо башына туруп калган.

Үмүтсүздөн качып жүрүп,
Ар өнөрдөн куру калган.

Канткен менен өтөөр жалган,
Калаар муундун алын ойлон.

Иш өткөн соң кайран тууган,
Мүмкүн эмес арттан кууган.

Бошко алдырбай жериң алсаң,
Борбор чуктап. шаар салдырсаң.

Андан кийин азиздерим,
Мечит салып, мектеп курсаң.

Соңкуларга багыт нускап,
Маариф жолун баштап турсаң.

Калбас эле түк арманың,
Келээр муундан дува алмагың

Анык эле шундай кылсаң,
Айрылбасаң жерлериңен.

Келээр заман шуну күтөт,
Акыл эстүү эрлеринен.

Толуп жүрөт эссиз урган,
Дубанадан үмүт кылган.

Колун ишке арнагандар,
Акыл нурун кармагандар.

Кетирбестен жерин алаар,
Бозуп жүрбөй шаар салаар.

Түркөйлүктү серпип салып,
Түбүн түптөөр, билим алаар.

Мектеп ачса туугандарым,
Маарипаттуу болуп калаар.

Агер антип болбосо окуур,
Карик—көзү, карама сокур.

Башты чулгап анан кайра,
Ташка ургандан эмне пайда.

Илим баркын билбегендер,
Айбан болуп түпкө жетээр.

Кара баштын камына өтөт,
Сөккөнүң да куру бекер.

Жакшылыгың күйүп кетээр,
Жат адамдай күлүп өтөөр.

Өз сөөгүм кыргыз эле.
Ошондуктан күйүп айтам.

Сөздүн баркын билип айтам.
Акмак жанга нетип айтам.

Эстүү ылгаар ак-карасын,
Эгем колдоп, бак карасын!

БИССМИЛЛАИР-РАХМАНИР — РАХИМ!

Бар мактал жана даңк барынан бийик жана ыйык Алла Тааланын өзүнө, анын нуру жана жердеги элчиси Мухаммед пайгамбарыма, дагы анын шериктерине багышталсын. Бар мусулман балдарына Алла Таала

туура жолду нускап, ыкыбал дөөлөттөрүн ачсын. Эмки кептин жөнү бул; биз бул китепти Шабдан баатырдын соңуна эстелик калсын үчүн жаздык жана да кыргыз туугандарга кызмат кылсын дедик. Арыбай-талыбай алда эче аракет кылып, канча бир кара нөшөргө капталып, ысык күнгө какталып, канчалаган мээнетке кайыл болуп, Шабдан баатырдын эки сүрөтүн жана ага жанаша өз сүрөтүбүздү салып, Тян Шан тоолорунда жашаган сарбагыш, солто урууларын айттык. Черик, саяк, азыктардын урууларын да азыраак баян этип, азыркы журт баштаган мыктыларына чейин жеткирдик.

ТАРЫХ ЭМНЕ ҮЧҮН КЕРЕК?

Өткөндүн жайын сүйлөп, кайсы коом кай уруктан чыкты, не өнөр кесиби болду, оокат тиричилиги нетти, кандай дөөлөт, кандай азапка кириптер болду, мына ушулардан ырааттап кабар ураар, жамандын балакетин, жакшынын шарапатын ибаараттап баян кылаар тарых. Жүрөгүндө оту бар жигитке ал өтө керек, зарыл илим.

ТАРЫХТЫН ПАЙДАСЫ

Тарых билген адам абалкылардын ал-жайын көз менен көрүп тургандай билер. Бир жерден жылбай кадалып алып, ката миң заманды карыткан карыядай билер. Кыскасы авал замандан акыр заманга чейин билер. Аал, тарых окубаган кимди билер? Тарых окуган эр авал күндөн бу күнгө чейин билип тим болбой, жаңыртып дастан да кылаар.

АБАЛЫ КАЙ ТАРЫХТЫ БИЛҮҮ КЕРЕК?

Ар иштин тартиби бар. «Эң керек, баары бирдей тең керек» болсо дагы ар нерсенин ырааты бар. Абалы өз уругун билип, анан соң башка калкты билген жөн. Эсеби, Иран журту мусулман, Урум журту башка дин тутарын тарых окуган жан билет. Анын сыңары сарыбагыш, солто, азык, черик, саяк, бугу уругун да бу китепти окуган билер, дастан кылып айтып жүрөр. Калкыма кызмат кылайын деп он беш жыл бою ата-бабасын сүрүштүрүп арыбаган, балдарын үлөштүрүп талыбаган мен бакырың, соңкуга нуска калгай деп минтип каламымды жорголоттум. Абалкы атабыз азирети Адам болуп, азирети Обо оболку энебиз болду, жер жүзүндөгү барча адам ушул эки заттан таралды. Адам демеги — жердин кыртышы дегени. Азирети Азрейил топуракты жерден албады, сырттан алды. Ошон үчүн Адам аталды. Ылакабы софи Алла, жаки Алланын сап күлү дегени. Адам атанын кабыры Сирандипте, Обо эненин кабыры Жидат шаарында. Бу эки зат сегиз бейиште сайран кылды, бу дүйнөдө эче жыл өмүр сүрүп акыры жалган дүйнөнү таштап чын дүйнөгө кеткени айдан анык, күндөн чын, анын несин айтайын, баштаган сөздөн калбайын.

Экинчи атабыз азирети Нук болду, жер үстүнө ар балакет жык толду, топон суу каптап бар үммөтү тамамдалды, үч уул, үч келини аман калды, бу күнкү калк мына ошолордон таралды. Ошентип үчүнчү аталарыбыздын ысым Каам, Саам, Жаппас аталды.

КААМ ТУКУМУ

Каам тукуму Африка. Америка, Асия тарабында Индостан деңиз аларларында жапайы абалында тиричилик кылган илим-билимсиз бир кара калк негир деген. Бу калк катын-эркек дебей жылаңач жүрөт, уят жерин жабуу жок, айрым гана бирөөвү абийирин жаап жүрөт имиш. Адам этин жегени бар.

СААМ ТУКУМУ

Асиа менен Африка тарабындагы мисирликтер, асурийлер, килданийлер, финикийлер, сириялыктар, габранийлер, яхудилер, арабдар, армендер болор.

ЖАППАС ТУКУМУ

Жаппас тукуму экиге бөлүнөт: арийлер, туранийлер делет. Арий дегенибиз: индилер, ирандыктар, сарттар, оогандар, юнандар, арнайуттар, латындар, франсуздар, англистер, немистер, орустар — буларды арийлер, жаки ак түстүү коом дешет. Азыр замандын дөөлөтү ушулардын колунда.

ТУРАНИЙЛЕР КООМУ

Туранийлер коому Асиа тарабында болор. Кытайлар, инди кытайлары, жапондор, финдер, осмондор, татарлар, кыргыздар, казактар, калмактар, дуңгандар — жонунан Туран коому аталат.

ТҮРК УРУУЛАРЫ

Жаппастан сегиз уул болду, улуусу Түрк аталды. Атасы Жаппас оо дүйнө кетер алды улуу уулу Түрктү ордуна дайындады. Ошентип Түрк ата өзү баштап тогуз уулу падыша болду. Түрк ичинде тогузду ырасым тутмак ошондон калды. Түрк акылдуу, адептүү адам эле. Атасынан соң көп жерди көрдү, акыры бир жерди жактырып анда түрдү. Бу күндө ал жерди Ысык-Көл дешет, эли жердеген жайын Түркстан дешет, түп атабыздын ысымынан калды.

Эми түрк уругу Кытай, Жапан, Манжур, Кашкар, Букар, Стамбул, Кырымдан тартып, ызгарлуу түндүккө чейин таралган. Ортосунда болгонубуз үчүн бизди Орто Азиялык дешет. Түрк оо дүйнө кетер алдында уулу Түтүктү өз ордуна коюп, барса-келбес сапарга көчтү. Түтүк да акылдуу, дөөлөттүү падыша болду. Тамакка туз татыткан сымал Түрк ичиндеги көп ырасымды ошол чыгарды. Эки жүз жыл өмүр сүрүп, атасынын артынан а да кетти.

Ордуна Элчи хан падыша болду. Элчи хан көп жылдар падышалык кылып, ашын ашап, жашын жашады, каары келгенге каарын чачып, касап тилегендин абазын берди. Акыры а даты атасы барган жайга барды. Ордуна уулу Диб-Баку хан болду, көп жылдар падышалык доорун сүрдү, түбөлүк журтуна ал жөнөлдү. Анан ордуна уулу Күйүк хан болду, бир нече жыл адил өкүмүн жүргүздү, анан жалган дүйнөдөн чын дүйнөгө жөнөлдү. Эми ордуна уулу Ааланча хан болуп, көп жылы падышалык кылды.

Тээ азирети Нүк алейсаламдын заманынан баштап Ааланча заманына чейин бардык Жаппас уулдары мусулман эле. Ааланча заманында эли бай, калкы дөлөттүү болду. «Ит семирсе ээсин кабаар» деген макал ошол күндөн калды. Дөөлөткө мас болуп, кудааны унутушту. Ааланча хандан эки эгиз уул төрөлдү, ысымы Татар, Магул делди. Экөө эки падыша болуп, элди экиге бөлдү. Татар өзүнөн баштап жети уулуна чейин падышалык кылды, аттары бу: Бука хан, Жылаанча хан, Аттуу хан, Атсыз хан, Ордо хан, Байду хан,

Сүйүнчү хан. Хандык мына ушундан кетти. Бая Ааланча хандан Татар, Магул эки эгиз уул деген элек. Татар баяны өттү, кезек эми Магулга жетти. Магулдан Каракан ата ордун басып, падыша болду. Каракан заманында кудааны тааныган адам калбады. Эми уулу Угузкан хан болду. Бу заманда кудааны билген түк калбады. Угуз энесинин кардынан олуя туулган жан эле, андыктан кош миздүү кылыч болду, мусулман болбос ыктыярына койбоду. Бүтүн Азияны кол алдына каратты, бир жүз он алты жыл падышалык кылып, хак ыракматыга көчтү. Кытай, Жапан, Индостан, Стамбул, Мисир, Орусияга чейинки калк карады ага.

Угуздун алты уулу болду. Ар биринен төрттөн уул төрөлүп, бардыгы жыйырма төрт уул-небере көрдү. Ошонун бири Кыргыз. Казактын да асили кыргыз. Кийин Абулкайыр хан заманында казак аталды. Азыркы кыргыз эли атабыз Кыргыздын атагында калдык мураскор болуп. Кыргыз дүйнөгө Мухаммед алейсаламдан 3 400 жыл мурун келди. Эмкинин эсебинде 4 700 жылга чамалап барат. Эми кыргыз дегенибиз эки түрлүү: бири — кыргыз, бири — казак. Кыргыздан Сапар шаа. Шаа дегени — кан дегени. Андан Алхак, андан Рашидилхак, андан Аналхак. Бу ысымдар арабдар менен жакындык кылып турганда коюлган. Андан Саршан бий, андан Эршен бий, андан соң Бууракан хан болгон, андан Камбар хан, андан Пышак хан, андан Аргун хан, андан Алжан, андан Арстан хан, андан Байчоро, Жанчоро, Кызчоро. Жанчородон Орто жүз казагы, Карачородон Кичи жүз казагы, Байчородон Улуу жүз казагы жана кыргыз тарап чыкты. Алардын бар баяны анан казак тарыхында айтылаар. Эми Байчородон Чомомбай, андан Кийикбай, андан Тобу, андан Майкы, Когам, Кыйылдыр, Микраил. Майкыдан Албан, Субан, Дөөлөт, Кымыр, Ботбай, Жапыш, Чапырашты, Калыгул, Кыргыз. Кыйылдырдан кырк жүз казак. Микраилден миң жүз казак. Баяны анан айтылаар.

Эми Когамдан Бараткан хан болгон. Андан Габыр хан, андан Галидин, андан Арслан, андан Кылмый бий, андан Шапур бий, андан Темиш бий, андан Арстан бий, андан Атан бий, андан Шүкүр бий, андан Сеңкиң бий, андан Сары бий, андан Муратай, андан Телкозу, андан Калмак, андан Домбул бий, андан Долон бий, андан Агуул, Куу уул.

Эми Агуулдан болсо Адигине, Тагай деп эки уул тарайт. Бу эки уулдун тукуму азыр орус кол алдында. Сыр дарыя менен Жети-Суу оболусунда турат. Куу уул кыргыздары Кытай кол алдында жана Тян Шан тоолорунда жашайт. Бу кезде аларды Чоңбагыш дешет. Атактуусу тогуз урук: Аскалы, Каңдабас, Мачак, Күлун, Бичине, Килет, Кутчу, Мундуз. Эми Каңдабастан Арзымат бий, Төрөгелди бий, Алимхан бий деген мыктылары бар. Башкаларын да таратып жазган элем, жоготуп ийдим. Эми бу туугандарга жана барып жазып келүү кыйла кыйынга тураар, арабыз он күндүк жол. Кашкарга . 1901-жылы барган элем, анда сегиз ай турдум. Кытай мыйзамы ууруларга кыйла түрлүү жаза берет экен. Ууру кармап келген кишиге кызматы үчүн казынадан жүз сомдон чыгарып берет. Ууру болсо күнөөсүнө барабар жазасын алат: кабат урулган тактайлардын ортосун оюп моюндарына кийгизет, созсо баштары тийишпейт, сунса колдору оозуна жетпейт, ушундай абалда барын бир чынжырга кошоктой тизип, кыш болсо ачык суукка, жай болсо чөл ысыкка калк тынбай өткөн көчөгө байлап тыштайт. Өткөн-кеткен аларды көрүп сабак алсын дегени. Бу орточо жаза болгону. Эми анда жашаган кыргызды айтсак илим-билимден кабарсыз, тоо ташта мал асырап күн көрөт. Бизде болуш болсо, аларда — бий. Бирок жаатташып, бийлик талашпайт, акимдик атадан балага мурас калат. Бу кыргыздар Кашкар шаарында, Тян Шан тоолорунда, Саркол, Какшаал деген тоолордо жашайт.

Эми Агуулдан Адигине, Тагай, Муңгуш делет. Адигинеден адигине, Муңгуштан Анжиан кыргыздары. Муңгуш он үч уруга бөлүнөт: Эрке, кашка, төлөйкөн, маңгыт, көк-жаңгак, сокулук, жапалак, кодогочун, жоош, жылкелди, сарала, теке, бөкөрү, татар деп.

Адигинеден он урук: сатар, баргы, бөрү, көкчө уулу, олжоке, тооке, сабай, жору, ардай, мөнөк делет. Бул туугандарга 1914-жылы 23-мартта бардым, көрдүм. Үч атасын айтып бергендер дээрлик калбаптыр. Биздин тарапта үч атасын билбесе, «күл» деп уят кылышат. Же сарт болуп шаарга кирип маданиятташпай, же окуп билим албай, адашкан кыргыз болуптур. Жору уругунан мударис Жунус дамбылда деген кыргыз болуп туруп, кыргыз болгонуна өзү өкүнүчтө экен. Сарт бол деген жерим жок, илимдүү болуу — өз салтыңды сактоо деген кеп. Билим деген жалгыз намаз окуп, орозо тутуу эмес,

замандын ал-жайынан да кабардар болуп туруу. Молдо Абдысатар казы Мурат ажы уулу деген айтат: — Беш жыл болду, — дейт, — казы болгонума. Суракка келген адамдардан сурасам аталаш туугандарды мындай кой, өз атасынын ысымын зорго айткандар бар. Бир курдай эки кыргыз тууганым аталарынын да атын билбейт, Кудайкул, Абдыкул деген ысымдарды өзүм коюп туруп өкүмүн чыгардым. Биздин кыргыздын салт-санаасын жоготкону ушундан маалым болбойбу?! — деди.

Өзү кыргыз, Акбуура деген уруктан экен, жакшы адам көрүндү. Дагы Алымбек медресесинин мудариси Кожо Амантур уулу Хатим деген бар, өзү теке уругунан, «эл» дегенде жанын берген ачык ойлуу жан экен. Жалаң кыргыз деп деген кыялын ушундан билиңиз; жалгыз өзү кыргыздын тарыхын жыюуга киришиптир, акыры айласы куруганда токтотуптур. Баргы уругунан Алымбек деген хан болгон, Кокон шаарында. Бу адам Ош шаарына бир зор медресе салдырган. Букар медреселеринин порумунда. Абасы таза, бийик орунда. Ош шаары таман алдында көрүнөт. Ошо Алымбектен Абдылдабек, Маамытбек, Баатырбек, Асанбек, Камчыбек — беш уул. Абдылдабектен Мурзапаяс, Камчыбектен Пайзула. Алымбектин катыны, ушу балдардын энеси Курманжан өмүрү өткөнчө Алымбектин ордуна датка болуп олтурду. 1911-жылдарда дүйнөдөн өттү¹. Курманжандын сүрөтүн салып, ал жайын баяндап, орус акимдери орусча тарых чыгарышты. Көрсө тарых пайдалуу жана керек экен. Биздей караңгы калк капарсыз уктап жатканда тарых билген орустай билимдүү элдин жасап атканын көрдүңбү! Дагы ушу Ош шаарындагы, так Сулайман тоодогу ылган Бабыр пашанын каадим жайы экен. Андан калган асарда Ош шаарында Жаннат-Арык деген тоо түбүнөн кеткен арык Бабырдын каздырган арыгы экендиги айтылат. Ал тарых фарансузча, немисче, орусча эче мертебе басылган. Тарых билбеген соң, Ош адамдары таш шекилдүү бу шаарга ким келип, ким кеткенин кайдан билсин. Жалгандан жалган эле «так Сулайман» деп ашык болуп элди алдоо эмей эмне?! Пайгамбарым айтыптыр: «Илим изде, билим куу, жалган айткан акмак үммөт болбо, аалым бол, наадан болбо», — деп. Дагы азирети Аалы айтыптыр: «Аалимуа валадикум лаззамани гайри заманикум», — деп. «Балаңды окут. Заманыңда жана башка заманда боло турганды айт, же келээр замандан кабар бер» дегени. Бу азирети балдарын ошого үйрөткөн. Биздин өмүрүбүз жалганда алдоо менен күн өттү. Балдарым силер да «бутак Сулайман, бу жерден баш ооруң айыгат, бу жерде адам тилегин Алла кабыл кылат» дегенге ишене бербе. Андай болсо ошол шайыктар неге өзүлөрү бай болбоду, оңбоду? Китепке амал кылбай, тоого, ташка мазар деп сыйынып өмүр өткөрүш акмактык. Нечен аалымдар бар көзү тирүү, барсаңыз илим үйрөтөт, акыл үйрөтөт, китепке амал кыл деп айтат. Андан качканда кайда барабыз?! Таң калам да, калам!

ТАГАЙ ТУКУМУ

Тагайдан Богорстон, Койлон, Кылжыр деп үч уул болуп, Богорстондон Солто. Кеминде он беш миң түтүн. Бишбек менен Алматы үйөзүндө, Кара-Балта, Ысык-Ата тоолорунда жана түзүндө жашайт. Койлондон Жедигер. Азыраак келип Наманган үстүндөгү тоолордо турушат. Кылжырдан Сарыбагыш, Бугу эки уруу тарайт. Кеминде жыйырма миң түтүн эл, Бишбек, Биржибал үйөзүнө карайт. Ысык-Көл айланасы, Ат-Башы, Нарын, Кочкор, Чүйдө турат. Чуй деген «суу» деген сөз. Бу суунун башы Каракол, Сөөк, Кара Кужур суулары, арадан Чоң-Кемин суусу кошулуп, Токмоктун шамал тарабынан өтөт. Акыры Хан тоодон өтүп, кум чөлгө сиңип жок болот.

Кылжырдан Орозбакты, Дөөлөс. Орозбакты балдары Бугу аталды. Бугу демеги энесинин башында бармак башындай мүйүзү болгон. Аны кыз кезинде Ала Мышык тоосунан, таш арасынан кийикчилер таап келген. Ошондо мүйүзүн көрүшүп кайберендии тукуму экен дешкен. Айтымга Караганда адамдан башкача болгон. Сууга көрүнбөй түшкөн. Көрүп калгандар айтчу эле дейт: «тунук боюнан өпкөсү көрүнүп туруучу эле» дешип. Бу энебиздин тукуму арбын болду. Терс дубасын алгандардын атагы бас, тукуму аз болду. Ошо заманда айтканы бу заманда келип туру, «баландын тукуму кем, баландын тукуму арбын болор, андан атактуу чыгаар, бай чыгаар» дегени дегендей болуп турду.

Дөөлөс балдары Сарбагыш аталды. Кылжырдын өз аты Сарыбагыш эле, мойну кылжыр себептүү Кылжыр атыкты. Эми Дөөлөстөн Токо, Жантай, Элчибек, Манап — төрт уул. Токо балдары каракурсак аталды. Аттары бу: Өсүк, Молой, Чечей. Аныгын Алла билээр, жазуучу укканын жазаар. Жантай уулу: Акчабуу, Аюуке, Токтооку, Таштокум аталат. Элчибек уулу Таздар аталат. Манаптын балдары Сарбагыш ичинде манап атанып, бу күндө он эки болуштун башын кармап турат. Солто, Бугу, Саяк ичинде манап атангандар ушулардан көтөрүп алган ысым, ата-бабалары журт сурап келгендиктен манап аталышты.

Манаптан Сүтөй, Жарбаң — эки уул. Жарбаң демеги энеси өлгөндө баланы эне кардынан жарып алышкан, ал үчүн Жарбаң деп ат койгон. Жарбаң уругу ошондон, ар элге тарап кеткен. Бул уруктан молдо Мөкүш Кул уулу деген чыгып Токмоктун чала казагы менен бирге элибизге кызмат кылууда. Сүтөйдөн Эшим, Сарсейит, Тугур — үч уул. Эшимден эшим уругу Касымаалы элинде, Андаш деген калк ичинде турат. Башка туугандарындай көп атагы жок. Тугурдан Чоңчарык. Чоңчарык демеги, Олжотой деген бир адам бар эле ушу уруктан, өзү чоң таман киши эле. Жайдын ысыгында эки кепичине эки улак кирип жатып алаар эле. Бүтүн Анжиян шаарынан бутуна бир кепич табылбай, ошондон улам Чоңчарык аталды. Мунун уругу көп.

Сарсейиттен Үчүкө, Түлкү, Канкудаян, Эрдене — төрт уул. Үчүкөдөн Мааматкул, Дөөлөт. Мааматкул уругу жети болуш эл, Эсенгул, Темир деп айтылат. Дөөлөт уругу бир болуш — Надырбек деп айтылат. Түлкү балдары Тынай деп айтылат, булар төрт болуш эл, беш миң түтүн чамалуу. Кан Кудаяндан Тоголок дегенибиз бар, жыйырма түтүн чамасында. Кожент тараптагы Ороо-Добо деген жерде кыргыздын мааматкул, тоголок деген уруулары бар, аларды Кудаян ээрчитип барып калтырган. Бу күндө алты-жети миң түтүнгө жетти, кыштак-кыштак болушуп Сүмбүлө-Сай деген жерде Мааматкул, Тагай ураанын чакырып жашашат. Кудаяндын тушунда кыргыздын кыйласы тарап жок болгон. «Казак кайың сааганда, кыргыз Ысар киргенде» демеги казак ордунда калып, көп ач болду, кыргызды болсо Кудаян Аму дайрага алпарып кырды, кутулганы кутулду. Кыргыздар анан Кетмен Төбөгө келип жердеп турду. Эмки кыргыздар ошондон калды. Эрденеден тукум жок.

Эми Мааматкулдан Болот, Темир. Болоттон Дайырбек, Сүркө, Айдаке, Эсенгул, Салыбек, Дайырбек, Айдаке, Сүркенин балдары «бешкүрөң» аталды. Анын себеби атасы Болот өлгөндө кымызга мас болуп уктап калышкан экен. Болоттун сөөгүн Кетмен Төбөдөн жүктөп келип Анжиянда Арстанбабка койгон. Керең болуп уктап калыптыр дешип керең аташкан. Улуу катындан беш уул болгон, бешөө «беш күрөң» аталды. Эми Эсенгулга келсек, бешиктеги чагында көчкөндө журтта калыптыр. Эртеси келип карашса эсен-аман жаткан экен дейт. Айтымга караганда кайберен эмизип түрүптүр. Мына ошондон Эсенгул аталган. Эсенгул уулу беш болуш. Ат-Башы, Нарын, Кочкорду жердейт. Салыбектин тукуму аз, Борукчу ичинде. Темир уулу эки болуш: Кочкордо, Бишбек үйөзүнө карайт. Болот уулу Биржибал үйөзүнө карайт.

ЭСЕНГУЛ УУЛУ

Болоттун балдарын айттык, эми Эсенгулга келели. Эсенгулдан Ниязбек, Асанбай, Үсөнбай, Куттуксейит, Карасарт, Кубат, Абдыраман, Шоорук, Базаркул, Назар — он уул. Ар биринен бирден урук тарады. Назардан Назар уулу. Базаркулдан төрт уул, бири Ийса. Ийсадан алты уул, бири Садыр. Шооруктан Шоорук уулу. Атактуусу Көчкөнбай, Элебай. Абдырамандан Абдыраман уулу. Кубаттан Кубат уулу. Карасарттан Карасарт уулу. Куттуксейиттен Шамен, андан Байтерек, андан Балбак, Бекчоро, Чыңгыш. Бекчородон Алыкан. Бул айтылган жети ата — жети ата Борукчу эли деп аталып бир болуш эл, Кочкорду жердеп турушат. Динибизге кызмат кылып, дин адамдарын дос туткан Ийса уулу Садыр азыр кадырлуу, дөөлөттүү, бир болуш элдин аксакалы. Уулу Рүстөм дагы бир болуштун мыктысы.

Ниязбек уулу. Ниязбектен Бердибек, Бердикожо, Субан, Ормонкан, Ажы, Шатан, Кожобек, Ырыскулбек. Экинчи катындан Түлкү жалгыз, баары тогуз уул. Түлкүдөн Кооман, Тезекбай. Тезекбай борукчу элинин башчысы, окумал адам. Кооман динден кабарсыз. Башка туугандарыбызчылап динге кызмат кылса болоор эле.

Ырыскулбектен Кайдуу, Осмон, Мусуралы. Кайдуудан Чоко. Чоко ырыстуу жашады. Бир ажайып адам эле. Акылдуу, сөз тапкыч. Өмүрүндө бир адам менен жаман айтып сөгүшпөгөн жана үрүшпаган. Көп сүйлөбөгөн, дайыма китеп, гезит-журнал караган, тарых окуган. Аттиң, заманында бир маалыматтуу молдо жолукпаган себептүү элибиз үчүн бир да кызмат өтөй албады. Эгер динибизге кызмат кылса башка туугандардан артык кылмак эле. Билбеди да, кылбады. Уулунун да бактысы атасыныкынан кем эмес. Атасы үчүн бир медресе салдырса болоор эле. Өзү да көп ойлойт имиш. Бу Ырыскулбектин балдары бир болуш, Ат -Башыда турат. Биржыбал үйөзүнө карайт.

Шатандан Качы. Качыдан Мамбет. Андан Касымалы ажы, Шералы ажы. Бу Касымалы ажы Эсенгул тууган ичинде дин-милдетибизге өзгөчө кызмат кылып, мал-жанын сарп кылган бир жан. Балдарын илим жолуна баштап, күнүгө кудайга сыйынып, калк үчүн беш мин сомго медресе салдырып, балдарын окутуп, кызмат кылып, акыреттин камын көргөн, бу дүнүйөнүн жалгандыгын билген, замандын ал-абалынан да кабардар болгон адам. Мамбет ажы уулу Касымалы ажы. Анын уулу Айдыралы молдо. Касымалы төрт болуш. Ажыдан Ажы уулу. Эми Ажыдан Ботокан, Баба. Абыкан. Ботокандан Батыркан, андан Муңгуш. Бабадан Карач ажы. Ысакам, Куламбай ажы. Карач ажыдан Ногойбай, Мамбетжан.

Эми Ормонкан . Ормонкандан Үмөтаалы, Чаргын, Сейилкан. Үмөтаалыдан он төрт уул болуп, мыктылары Көкташ, Түлкү, Нурташ. Көкташтан Жабай. Нурташтан молдо Эрмек. Түлкү, Жабай экөөсү азыр Ормонкан уругунун журт башчысы. Молдо Эрмек дин кызматчысы. Куран окуп, илим жолунда талаптанып келет.

Бу Ормон кан; «Калкым кан шайлаңыздар»,— деп элге кабар салды. Бир элге бир кан, билги башчы керектигин айтты. Калк ойлонуп турду да, Ормондон башка ылайыктуу адам таппай, Ормондун өзүн шайлады. Ысык-Көлдүн күн батар тарабында Кочкордон келген чоң суунун боюнда Орто Токой деген жерде Ормонго кан деп атак берилди. Ошондон соң Ормон кан ар түрдүү айла-амал издеди. Бир жерге олтуруп кандык этүүгө заман ылайыксыз эле. Бу Ысык-Көл айланасы, Ат-Башы, Нарын, Кочкор, Жумгал, Чүй, Суусамыр, Кетмен-Төбө, Алма-Ата тоолору адам жок бош жаткан. Анда кыргыз, казак чагылган огу шекилдүү, бүгүн бир жерде болсо, эртеге экинчи жердеп көрүнүп, араларына башка калкты киргизбей, күнү-түнү аттан түшпөй, бир-бирине душман болуу жолун издеп, кыялдарына не келсе аны иштеп, арак, бозо ичип, коркогун бычып, бирин бири жанчып жүргөн калк экен, бирине бири өкүм сүйлөп, жаза берген, мал-башына залал келтирген. Эми Ормон болсо опузалап коркутуп кан болуп турду. Аракты арам деди. Өзү ичпеди, жана тилин алганга да айтты. «Ичпе, акылды алат экен, муну ичип акылдан адашкан жакшы эмес» дечү экен. Анан да орустардан окус бирөө канды көрмөккө келсе ага да көрүнбөй кыйын болсо жарым станса же бекет жерден токтотуп, жакын келтирбей ары узатчу экен. Айтчу дейт: «Бизди кан деп угуп, кан деп келет. А биздин канга ылайык бир ишибиз жок. Эгерде бүгүн келип сырыбызды алса, эртең келип өзүбүздү албайбы» дечү экен. Ошентип орусту көрбөй туруп маалыматтуу эл деп билээр экен да калкынын баёолугуна ичтен сызып көчүп жүрөөр экен. Эчен төөлөргө курал жарагын жүктөтүп, кан сөөлөтүн көрсөтүп, дар куруп, адам өлтүрмөккө азирленип, жаки бир калкты чаап, аны талоон кылууга даярланып жаткандай түр көрсөтүп, ар түрдүү акыл айла менен опуза көрсөтүп жүргөн себептүү «Ормон опуза» деген сөз калыптыр. Уулу Үмөтаалы орус акимдигине ылым санап достук тилеп барган экен. Омский же Томский улугу болсо керек, ошондон 300 сомго тураарлык даражалуу чен алып көп ызаат, урмат сый көрүп кайтыптыр. Жолуккан улугу бир шаар ордун сураган экен, азыркы Алматы ордун бериптир. Үмөтаалы Ормонго келип айтканда, ошондо Ормон кан

айтыптыр дейт: — «Балам акылың жок массың. Атам билер дебедин. Жер бергениң, эл бергениң» — дептир. «Эми элди берген экенбиз, эртелеп бала окутуп, орустардын амалын кошо үйрөтөлү», — дептир. «Атам жинди болгонбу, берсем казак жерин бердим го», — деп Үмөтаалы чыгып кетиптир. Ормон кан өлдү. Ордунан Үмөтаалы олтурду. Адамдарды жазыксыз өлтүрө баштады. Ошол арада Алматыга орустар түшүп турду. Анда Бишбекте Рахматулла деген Кокон каны койгон бир аким келип турган эле. Бу сарттын жабыры жанга батып акыры солто уругунан Байтик баатыр Рахматулланын башын кесип, Алматыдагы орус улугуна кабар кылып, Бишбекти Байтик баатыр тапшырды дейт. Орус оёзго Байтикти жардамчы кылып, Үмөтаалыны султан шайлады. Ал убакта азыраак бийлиги болсо эле султан болду дешчү экен, андан бөлөк айтчу эмес. «Үмөтаалы султан болду» деген кептин төркүнү ошол. Аал ал болду, анан барып Үмөтаалынын ордун Шабдан баатыр басты. Шабдан баатыр ошол күндөн, ушул күнгө чейин оруска биринчи ызааттуу адам болду. Аны анан айта жатаарбыз, кайда болсо акыл керек, илим керек экен.

Эми Субандан Адыл, Мусаке — эки уул. Адыл акыйкатта баатыр адам болду, бирок баатырлыгынан пайда көрбөдү. Акыры киши колдуу болду. Мусакеден Байгазы, Койкелди, Байгазыдан Капсалаң, Эсенгул. Азыр бир болуш элди баштап Субан эли аталат. Нарындын ичинде Нарын участкасына карайт. Бердикожо, Бердибек балдары Субан элинде турат.

ТЕМИР УУЛУ

Темирден Кулуке, Боогачы, Черикчи, Назар төрт уул. Кулукеден Кулуке уулу, Боогачыдан Боогачы уулу. Атактуусу Мүсүралы, Бакы ажы. Бу Бакы ажы кыргызда биринчи диндар адам, азыр алтымышта. Али да сабак окуйт. Мүсүралы аке 70 жашта. Билгени күн-түнү жылкы багуу. Аман болсун. Назардан Назар уулу. Атактуусу Байменде ажы уулу молдо Жанболот. Черикчиден Бүргүлдай, Жаныбек, Абайылда, Жамангара, Мама, Караменде, Бекбото, Адылбек, Дайырбек, Карабай, Манапбай, Кенжетай — он эки уул. Бүргүлдайдан Бүргүлдай уулу. Атактуусу Касымбек. Жаныбектен Жаныбек уулу. Атактуусу Абыласан. Жамангарадан Жамангара уулу. Мамадан Мама уулу, Карамендеден Караменде уулу. Бул уруктан Байгазы тың чыгып, журт агасы боло келди. Уулу Осмоналы азыркы журт баштаган жигиттин бири. Бекботодон Бекбото уулу. Карабайдан Казак дегенибиз бар.

Абайылдадан Шербото, Нарбото, Төрөгелди, Шадыкан, Бекий, Кундак, Капсалаң, Асыл, Пазыл — булар Ботокоз байбичеден. Экинчи катындан Шеримбек, Ыбыке. Үчүнчү Субан деген энебизден Кыдык маркум жалгыз. Төркүнү жараш болгон үчүн Жараш эне дейбиз. Эми баарына кудайым кубат берсин. Шерботодон Шербото уулу. Азыр малы башы башка туугандардыкынан артык. Атактуусу Элтой уулу Муратаалы. Нарботодон Нарбото уулу. Нарбото өз заманында баарынан атактуу эле. Төрөгелди болсо Ормондон соң ордунан олтуруп журт башкарды. Эми Төрөгелдинин кылган ишин, көрсөткөн эрдиктерин айтып отурса, пай, пай, пай, адамдан мындай чыгарбы дейсиң, көргөн-билген сүйлөп отурса көздөрүңөн жаш кетээр, улам бири бир кызыгын айтып, баш чайкап турушаар эле. Ошол Төрөгелдиден Шамыкан, Батыркан, Үркүнчү, Карасай, Чоткара деп беш уул. Шамыкандан Молдо Кылыч акын. Батыркандан Муратаалы, Эсенаалы, Бай. Үркүнчүдөн Өтөмбай, Кудайберген. Кудайберген бу дуйнөнүн доорун жалгыз өзү сүрдү десе болор. Жалаң ойун-тамаша үстүндө жүрдү. Эгерде-илимдүү элдин ичинде болгондобу, экинчи Адисон² болмок. Айла канча?! Чымчыкка чымчык алдырчу эле, арген добуш, бир нерсе ойлоп таап алчу. Дагы айтайын десең тилиң жетпейт, такта үстүнө он төрт кыл тагып гермафандай күү чыгарып үгүзчү эле. Эми муну өзүнөн башка жан билбейт. Кайран жөндөм бошко кетти, соңуна сабак калбады. Карасайдан Суранчы, а да атактуу жигиттерден. Чоткарадан Жакып ажы, Абир. Азыр булар да журт башчылары. Абирден молдо Нарынкул. Молдо Нияз Жакып уулу экөө Медресе «Галияны»³ Уфа шаарда 1914-жылы 15-апрелде бүтүрүп келишти. Шадыкандан Бектен ажы, Бектен ажыдан Токтосун, Али-аскар. Азыр Темир уулдарынын башын кармап. күндөн-күнгө аброй

дөөлөттөрү артып барат. Кундактан Султан, Медет — эки уул. Султандан Кадыркул, Медеттен Ыйманаалы. Булар да ата-бабаларынын атагын көтөрүп, намыс алдырбай жүргөн жигиттерден. Шеримбектен Байгазы, Токо, Жакыпбай — уч уул. Байгазыдан Балбак. Токодон Кудайберген. Жакыпбайдан Жуманалы. Абыкеден Канат, Касым, Байдалы. Канат да Темир уругунун атактуу адамдарынан. Динге көмөкчү эле. Уулу молдо Ысак медресе «Галияны»Уфа шаардан бүтүрдү, 14-жылы 21-апрелде дүйнөдөн кайтты.

Кыдыктан молдо Сабит, же молдо Жаркынбай ажы. Бу Темир уругу эмес, саяк, сарыбагыш тукумдарына чейин дин тааныткан, туура жолго салып, иман, ислам үйрөткөн, илим жолун көрсөткөн адам. Буга чейин кыргыз ушундай бир абалда эле, ал үчүн арам нерсе жок эле. Өлгөн малдын этин жеп, зынаа⁴ кылып, уурулук жасап, жылаңач жүрө берген. Бу кишинин насыйкатын угуп калк ээрчиди. Адал-арамды ырымдап, илимден аз-аздап кабардар болуп, калк жолго кире баштады. Ал убакта аалым жок эле. Кожо, хафиз, чар-китептин кара каттарын окуу менен намаз окулар эле. Иман ислам, Алланы далил менен таануу жок эле. Бу адам өз кадарын салып Мухаммедали дамбылданы алдырды. Мындан кийин шарият жолу билинип, ошондон илим окуу алга жылды. Талаадагы койчу, жылкычы дебей сабак окуй турган болду жана да дин илимди жондотуп билди. Андан соң куран окуу, кыраат үйрөнүү башталды. Чар Жыгачтык Жамалидин каарыны Шабдан баатыр алдырып, миң сомго катын алып берди, бир нече жыл колунда кармады. Азыр элдин кыраат билгени ушунчалык; бир арипте кандай окум, анча түр сыпаты бар десеңиз, карысынан жашына чейин такалбай айтат. Мындай акыбал башталганына 10 жыл болду чамасы. Ушул азыр да 1901 — 1902-жылдарда Тройский шаарынан Токмок шаарыбызга Закир каары Вагапов деген устаттар келди. Бул убакта шакирттердин саны ушунчалык артылды дейсиз көптүгүнөн Токмокто турган Чебаков деген улук кыргыз балдарын шаардан окубасын деп буйрук кылды, кууй баштады. Шабдан баатырдын суранычы, устатыбыз Закир дамбылданын кайраты астында гана таралбады. Жылдан жыл артылып, бу адам «Нахра Сарыф» илимин окута баштады. Кыраат эки түрлүү артылды. Кыргыз баласынан каарылар чыга баштады. Тарых, жаграпия илими, эсеп, усул жадид окуу ушул кишиден башталып балдарыбызга азыраак жан кирди. Дамбылданын кеңеши менен балдарыбыз бу күндөрдө ар кайсы үлкөн шаарларга кетишип, тарых жаза тургандар чыкты. Уфага барып медресе «Галияны» бүтүрүп кайта турган болду, жана да милдетин өзү алып ар кайсы шаардан маалим чакыра турган болушту. Мындан мурда, кеминде 20 жыл абалы бала окуткан молдо малай кызматчы катарында эле. Дооран талашып, уруш чыгар эле. Ал, андан мурда дооран, мал алуудан коркор эле. Элүү жылдын ары жагында болсо күпүя тил, кат ордуна чыбык кыркаар эле, доону ошентип бүткөрүшчү. Орозо тутар эле да намаз окубас эле. Арасында намаз окуганы болор эле. Аны молдо деп коюшчу. Ооз ачканда күндүн батканы менен иши жок, качан азан айтылат деп карап турар эле. Азан айтылганда аз болсо он чакырым жерден атайын ат менен келип карап турган адам атын аябастан чаап жетип, кабар берер эле, ооз ачар эле. Намазга түшмөк үчүн келер эле. Бирок айта турган сөзү жок, «эки жылда кыямат болот, имам Махдий⁵ чыгат» деп, туура келсе келбесе да айтып коё берер эле. Намаз жаназа да окуучу эле. Бирок тизе бүгүп, сэждеге баш койчу дешет. Бир адам ошентип жаназа окуп жатса экинчи бирөө айтат дейт: «Мен жаназа окуганды көргөнүм бар эле, сизчилеп жыгылып окуганы жок эле дейт, анда беркиси жооп бериптир: «Ал авалкы намаз, бу намаз Кудаярхандан соң чыкты, тизе бүгүп сэждеге баш уруп окулмай болду» деп билген кишини жеңип кетиптир. Эми ошондой күндөгү элди ушу акыбалга жеткирген молдо Жаркымбай, андан соң Мамбеталы кыргыз уругунан, андан соң Жамалидин каары эмеспи. Дагы андан соң бизге чар тараптан жол ачкан дин агасы, билим баасы, сарыбагыш, солто, буту, саяктын да устаты Мухаммед Закир Абдулкашаф уулу Вагапов эмеспи. Мүсүлман баласы эртели кеч дуба окуп, диндеш туугандарын көңүлдөн чыгарбай жүрүшү лаазым. Экинчи уулу Чубуй, үчүнчү уулу Осмоналы, ушул тарыхты жазуучу, кейпи ушундай⁶, кыргыз кыяпаттуу, башында тебетей. Андан Сулайманкул, Бозжигит, Исамидин,

Абдывали — жети уул. Кудайым барыбызга кетпес бак берсин, туура жолго салсын, бөөдө кайгыдан сактап, эки дүйнөдө эч нерседен кем кылбасын. Оомийин, раббилаламин.

ДӨӨЛӨТ УУЛУ

Дөөлөттөн Карамурут, Надырбек, Бай, Аалы — төрт уул. Карамуруттан Ныяз уулу. Надырбектен Мүсүлман, Сыдык — эки уул. Мүсүлмандан Седет, Абыке, Кубат — үч уул. Седеттен Седет уулу. Абыкеден Абыке уулу. Кубаттан Кубат уулу. Ушул эле Кубаттан Бердибек, андан Адил ажы, андан Аблай ажы, Асранкул. Аалыдан Аккулак уулу. Атактуусу Сейит ажы. Байдан Калыгул. Калыгулдан Көбөгөн ажы, Кочкордо Карагоо базарын салдырган. Өзү динибиз, элибиз үчүн керектүү, дөөлөттүү ачык сөздүү жан. Надырбек элин бийлейт. Карагоо калаасын салып Эсенгул, Темир туугандарга да кадыры артты.

ТЫНАЙ УУЛУ

Сарсейиттен Түлкү, Түлкүдөн Тынай. Тынайдан Атаке, Сатыбалды, Сокур — үч уул. Атакеден Солтоной, Абылай, Байшүкүр-Жангазы, Карабек, Таштанбек, Сартай — жети уул. Солтонойдон Кудайменде, Тайлак, Кулатай, Жамбай, Жансары, Кулсары — алты уул. Бул убакта алты уул аталышат. Кудаймендеден Канаша, Сопубек. Тайлактан Бабакан. Бабакандан Түрдубай, Нурбай, Үсүй. Култайдан Чүкө. Жамбайдан Дөөлөт. Жансарыдан Кулуке. Кулсарыдан Ормон уулу Балбак. Абылайдан Бегаалы, андан Жанкарач, Байсубан, Төлө. Таштанбектен Таштанбек уулу. Бул уруктан тыңы молдо Сейитказы. Чынгыштан Кудаяр. Балкыбек, Мырзабай. Андан Кулмат, молдо Касым. Кудаярдан Сооромбай. Сооромбай өз заманында Токмок шаарында улуктун жардамчысы мансабын ээлеп, журт атасы боло келди. Анын уулу Дүр азыр да атасы Сооромбайдын ордуна олтуруп, бир болуш элди жалгыз бийлеп турат, башка болуштардын журт бийлеген адамдары да ызаат кылат. Динибизге Шабдан соңунан кызмат кылган, медресе салдырып, мударис алдырган, бала окуткан, жаки шакирттери собол-жооп, талкис окуган жалгыз Орто Азия кыргызынан Дүр медресесинин молдосу болор. Ысымы Шарип Нажимидин дамбылда. Касиеттүү Букардан билим алып, мудариси күбө намэ алган. Медресеси өкүмөт тарабынан салынып, баасы 10 миң сомго түшкөн. Медреседе бир тарабынан орусча окутуп, пайдаланып турган жалгыз Дүр. Сартайдан Жантели, Байтели, Ажыбай, Калча — төрт уул. Жантелиден Серкебай, Байтелиден Саке. Сакеден молдо Өмүралы — журт ээси. Ажыбайдан

Эркимбай. Огомбай. Огомбайдан молдо Өмүр — дин устаты, динге кызмат кылган жан.

Карабектен Жантай, Телтай, Молтой, Маргозу — төрт уул. Телтайдан Шаралдай. Анын уулу Далбай, Далбайдан Султан. Азыр Султан заманыбыздын ызаттуу адамдарынан болуп. Атаке элин баштайт, Кичи-Кеминди жердейт. Молтойдон Молтой уулу. Буларды баян этип бере турган адамдарга жолукпадык. Ошол себептүү жазылбай калды. Маргозу балдарын тааныган-билгенди да таппадык. Тайболот деген атактуусу бар.

Жантайдан Мырзаалы, Чыпай, Искендер, Маамыт ажы, Шабдан баатыр, Ыйманалы ажы. Төлө ажы, Ысабек ажы, Ыскак — тогуз уул. Мырзаалыдан Алагүш. Чыпайдан Чыпай уулу. Искендерден Нуралидин, Ыйманаалы. Шабдан баатырдан Солтонбай, Мөкүш, молдо Самидин, Кемелидин, Аманидин — беш уул. Ар бири ар башка кесип кылдырат; балчылык, зоот иштетүү, мал бактырмак шекилди кесиптери болгон, жана да бири болуш, бири- болуштукка кандидат, бири Шабдандын ордуна олтурган, бири журт башчысы шекилди ар бири ар башка орунда эле.

Шабдан баатыр жетимиш үч жашында дүнүйөдөн өтүптүр. Бул арада башына бир түрлүү жамандык келип, жоопко кириптер болбогон, дүнүйөнү күнүгө канча бир адамга төгүп-чачып турган, ошончолук мартабасы артылган. Бүт өмүрүндө бир да кемип токтоп калбады. Баатыр кай жерде жүрбөсүн мал союлуп, самоор коюлуп турду. Шабдан баатыр келатат десе жолун тосуп чыгышаар эле. Бири муктаж,

бири баатырды көрүүгө ашык, бири үйүнө кондурууга кумар, бири малын берүүгө, бири мал алууга, бири сөзүн угууга, дагы бири эмнеге экенин өзү билбейт, баатырдын алдына барып калганын гана бир билип калар эле. Ошентип, баатыр үйүндө болсо да, шаарда болсо да, сапарда жүрсө да эл дайыма баатырдын алды-артын курчап топтошуп, бирине-бири жол бербей жүрүштү. Ошондой акыбалда өмүрү өттү. Өзүнүн казалында айтылгандай, күнүгө нече миң сом колуна келсе, он тыйыны калбастан ошол замат калкка таратып берип турар эле, жана ошончолук көп мал күнүгө күтүрөп ордуна толуп да турар эле, кетип да турар эле. Канча адам мал алууга келсе, ошончо адам малын берүүгө даяр эле. Агер бүгүн бир ат берсе, эртеге эки-уч ат алар эле. Баатыр ажыга бир тыйын менен миң сомдун кадыры бирдей эле. Канчалык мартабалуу болсо да, жакшы адаты ошончо мол эле. Текеберликтин жугу да жок эле. Жөө жүрөбү, аргымак жорго же байтал минеби бары бирдей эле. Жол жүрүп келатканда алдынан бир муктаж адам же бир дубана чыкса токтолбостон аттан түшүп, ал адамдын муктаждыгын бүтүрүп, анан сапарын улаар эле. Минген аты аргымак болсун, байтал болсун, тартынбастан берер эле, алдына не келсе минер эле. Салтанат, сөөлөт күткөндү сүйбөс эле. Алдына дубана, жинди келсе да сүйлөшүп олтурар эле. Жаман, жакшы деп ойлобос эле. Тартиби ошондой эле. Бүгүн эшик алдына бир топ мал келсе, эртеге үй алдынан сөөгүн көрөр элеңиз, үйдө үзүм эт калчу эмес. Мындай расход, мындай алыш-беришке акылыңыз айран калат. Ошону көргөн бизге бир да жалганы жок бекерден-бекер бир адамдын кылбаган ишин кыйналып жаза бермек бизге да жигитчилик эместир. Биздин кыргыздын бир адаты бар, бакыл адамды ушунчалык душман көрөт, бир да күнөө кылбаса да, өлтүрүү, жок кылуу, акыры колунан келбесе тилдегенге ашыгаар. Жоомарт адамды ушунчалык жакшы көрөт, ал үчүн, мал эмес жанын курман кылууга даяр. Баатыр болжолсуз жоомарт болгону үчүн, биздин кыргыздын үч күндүк жердегиси баатырдын алынан кабар алып, шашылыш келип, жолугуп кетип, мал болсо аябастан берип, алып турар эле. Баатырдан алууну бактылуу мартаба көрүп, баатырга берүүнү бийик даража көрүп, кубанар эле. Бир нечеси даба издеп, муктаждыгын айтып зарланып, ар бири максатына жетип, шаттанып кайтар эле. Бул кабарды угуп, Анжиандан эшен, Намангандан кожо, Букардан молдо, шакирт, Ирандан кызылбаш, Мекеден шайык, Медийнадан сейит, Кашкардан дубана болуп, ар кайсы шаардан кур калбай, бири кетсе, бири келип турган. Баарын кур койбой жөнөтүп турган. Баатыр ажы ошентип жетимиш үч жашын өткөрдү.

Өкүмөт тарабы Баатыр жаш убагында Кокон кандарына карачу экен. Ар убак канга саламга барганда ызат, урмат этип, көп сый көрсөтүп, кабаттап кымкап кийгизип, чен берип узатчу экен. Жылдан жылга мартабасы артылып ханга жана жолукмак болуп кетти. Ошо кезде кыргыздар сарт уруктарынын жаман кыял, жаман иштериңе чыдабастан, орус акимдерине адам жиберип, кабар алып, адилдигин угуп, мында кеңеш масилет кылып калды. Баатырдын келишин күттү. Аз убакыттан соң эч нерседен кабарсыз, ханга жолугуп, Баатыр кайта келди. Жолдо Бишкек шаарында сарт улугу бар эле, анда кирип, көргөн билгенин баян кылды. Ал Баатырга ишенбеди. Адал адам деп ойлободу. Акыйкаттап сурабастан баатырга жаман ниет көрсөтө баштады. Акыл-айлалуу Баатыр колго түшпөдү. Жолго чыкты, үйгө келди. Ошол арада жамандыгы башына жетип, Бишбек улугу Рахматулла деген Байтик баатырдын колунан өлдү. Эми айтпай кетсем болбос. Сарт улуктарынын жамандыгына, зулумдугуна түндүк. Кой деп малыбыздан зекет алаар эле. Мал санаганда ат баккан адамдары чыгып санаар эле. Элүү кой санаса да бир чыны чай колунда турар эле. Көк шалыдан өтүгү бар такасы бийик, ошол өтүк менен салынган көрпө, жастыкты булгаган, кайда барып консо да сулуу бала менен катынга асылган, жана «адамда да зекет бар, сулуу кыз бересиңер» деген. Ал турмак эченин уурдап барып да өлтүргөн. Акыры тыйылбаган соң Рахматулланын башын кесип, сарттарды талап, Саркожо дегенди чапкандын себеби ошол. Эми ушундай акыбалда орустун кол алдына кирдик. Ок атпай, кылыч чаппай адөөлөт саясында өмүр өткөрмөк үчүн, иншаала пайдасын көрдүк. Караңгы элек, аалым болдук, бузук элек, түзүк болдук, көчмөн элек, олтурук болдук. Бирок беш-алты жылдын ичинде биз үчүн падыша тарабынан бир аз мархабат болгону менен түркөйлүгүбүздөн Думасы бир тарабыбыздан басса, экинчи тараптан жакшы

жерлерибизди мужуктарга тартып берип, биздин «кыштак болобуз» дегенибизге жердин жаманын көрсөтүп, жаки берген арыздарын кабыл этпей, бир шылтоо таап, жаки кечиктирип, каалообуз таш каап, жайыбыз түгөндү. Жер-суудан айрылып, жагдайсыз бир абалда калдык. Ошентип мархабаттан кур калдык. Түркөйлүктөн ашкан жамандык жок, мураттан калбайлык. Ошентип орус кол алдына кирдик. Абалтан жоокерликке үйрөнгөн калкыбыз ким кимине жамандык кылар болсо абалкы салтын кармап баш бербей турду. Анын үчүн Бишбек оёзунан войсковой старчын Шабдан баатыр ажы Жантай уулун, Байтик баатыр Канай уулун, Жанкарач Эшкочо уулун, Ногойбай Дөөлөтбек уулдарын калк арасынан жардам үчүн чакырып бир бирине орун берип, калкты ошолордун жардамы менен жакшы иретке салды. Шабдан баатыр Ат-Башы, Нарын, Анжиан жагын тынчтандырды. Ал тарап Кытай менен чектеш. Андан соң Коконго аскер барганда көп жардам көрсөттү. Кайда болсо урушпастан, ынтымакка алуунун жолун тапты. Ошол себептүү көп уруш болбостон Анжиан тарапка баштады. Дагы бейбаштыктан күнөө кылып улуктар колуна түшкөн казак, кыргыздардын көбүн азаптан куткарды. Бутуна кишен түшүп сотко кеткен адамдан айтымга караганда 73 адамдын өкүмүн өзү сурап алыптыр. Кыргыздын же Орто Азиянын орус кол алдына кириши 1867-жыл болуп, буга чейин 48 жыл өтүптүр. Калпаковский деген жандарал эле караткан. Эми бу заманда баатыр ажы 73 жашка келип ушундай салтанаттуу, өмүрүнчө талыбай-арыбай, ар иштерди бүтүрүү, жараштыруу, келиштирүү менен алек эле. Баатырды бир көргөн киши айрылгысы келчү эмес. Анткени кыргыздардын кичине ишинен баштап, чоң иштерине чейин бүтүрүп туруучу эле. Кыргыздардын башында турган амирчи-буйрукчусу эле. Бек жоош гана адам эле. А эгерде каарланса кайраты арстан шекилдүү, алдына адам даап баралбас эле.

Сөзү иликтир шекилдүү адамды тартып турар эле. Сөзүн жагымдуу сүйлөө бу заттын адаты эле. Жай болсун, кыш болсун таң сөгүлгөндө туруп, эрте намазын окуп, андан соң ак карлуу тоо шекилди аппак үйдүн ичине кирип көрпө, төшөк жайылган килем үстүнө барып олтурары менен эки адам эки кулагынан көтөрүп самоор алып кирип, аңгыча «ассалломалейкум» деп эшен, молдолор келип калар эле. Андан соң дагы саламын айтып, топ-тобун жазбай, үйүр-үйүрүн бузбай биринин артынан бири тынбай кечке чейин кыргыздар, казактар, сарттар келе берер эле арыз-арманын айтып. Бири кыз качырган, бири катын, бири мал уурдаткан, бири колго түшкөн, бири киши өлтүргөн, бири кун алмак үчүн, бири муктаждыктан, бири муктажсыз эле күлүк, жорго шекилдүү жакшы ат алуу үчүн, ар биринин ишин бүтүрүп, күсөгөнүн берип турар эле кайран киши, кайран асылзат, өзү окуу, жазуу билбесе да, кыргыздын адат-салты бу заттын көкүрөгүндө көлкүлдөп жыйылган эле. Мына үшүн үчүн арыбай-талыбай 73 жашын ушул шекилдүү кызмат менен өткөрүп жүрбөйбү. Олтурган жери Токмок шаарынын күн чыгышы, Алматы шаарынын күн батышы, Тянь-Шань тоолорунун тактысы, демек жалган болбосо, абалкы замандагы түрк хандарынын ичинен бирөө жарым тирилер болсо айтмак эле: «Мурунку көчүп жүргөн түрк хандарынын салтанат үчүн жайлаган жайлоолорунун бири эле» деп. Күн жүрүш жагын караңыз: күн чыгыштан күн батышка созулуп башы булуттан чыккан сүр тоо, ортосунан чулгап калган карагай, башы аппак кар! Андан төмөндөй тартып күн чыгыштан күн батышка бүтүн талаасына чейин көк жашыл чоп! Көз жеткен жердин бары ушундай. Шамал тарабында тоо басыраак тартып, эки жерден жол келет. Бири Токмоктон чыккан араба жолу, экинчиси Кичи-Кеминден келген жол. Төрт тарабы тоо менен тосулган, ортосу түз талаа. Чүй, Кемин суусу жарып өтөт. Ана! Баатыр ажынын 10 миң сом сарп кылып салган зор мечитинин үстүнө чык! Азан айта турган Буранага олтур! Ал колго дүрбүнү, бүктөмүн жаз, көзүңдү ач! Караңыз, карагай арасына: бири чыгып, бири түшүп турган таш башындагы кийик, элик, ар кыл аң! Андан төмөн назданып оттоп турган кыргыз малы. Ана! Ошол тоолордон шалдырап түшүп турган суулар. Анын жанында үч жүз, төрт жүздөп жаткан бал челектер. Ана! Шамал тарапка караңыз! Төмөндөн көчүп келген мужуктар - өнөрсүз кыргыздарды эрте күн кызматчы этер. Андан бери караңыз! Күмүш күбөгү жалтырап агып жаткан Чоң-Кемин суу. Андан бери жакта чоң саз, бири учуп, бири конуп жаткан өрдөк менен каз. Жанында аппак карлуу тоонун учу шекилдүү кызыл, жашыл тасма боо менен байланган зор үйлөр, алар Баатырдын балдарынын үйлөрү.

Анда жай күндөрүндө олтурушат.... Түш эле. Намаз маалы. Күнгө жума, 28-март. Бүгүнкү күн ырасында ыракат. Чөптөрдү караңыз: падыша таажысынын гүлү шекилдүү. Караңыз: койчумандар пияда, жылкычылар кыяда. Төрттүлүк мал тууган балдарын көргөндө ничке давыш менен маарап, кишинеп турган, бир бирине ийрилип турган, булбул куштар сайрап турган, барча жаныбар жыргап турган... Бу күнү баатыр ажы бир аз гана сыркоо эле. Жакшы болгондур. Катүү оору эмес көрүндү эле... Ал, Кыдырбай сопу азан айтууга чыкты. Караңыз, тышынан узун бой кымча, добушу беш чакырым жерге жетет. Өзү кытай уругунан. Атасы Супатай Садык уулу, анын атасы Борболдой Кудайкул уулу, анын атасы Байбарак баатыр Андаш уулу, анын атасы Атантай — кытай уругунан. Жети атасына чейин билемин. Түш намазга ошол убакта Баатыр балдарын чакырып, насыятын айтып, дааратын алып, бар намазга деп чыгарды. Үйүн мечитке жакын тиктирген эле. Имамдан добуш эшитилгенде козголуп, мамык жастык үстүндө жатып, шайы жууркандан баш көтөрүп, намаз маалы болдубу деп сурап калды. Кыдырбай азан айтып, калк намазга кирди. Баатыр ажы да намазын окуй баштады. Имам кутба окуй баштады. Баатыр ажы имам: «ва-али-ал-лам-ал-хамам » деген убактыда жалган дүйнөдөн чын дүйнөгө көчтү. Үйдөн тынчтык кетти. Катын балдарынын буркурап боздошу, муңканышы эшитилип, эркектер намазды кыска окуп чыгышты. Баатырдын кайтпас сапарга кеткенин көрүштү. «Боорум, өбөгүм, жөлөгүм, медегим, кубатым, атам» деген добуштан асман бүркөлдү. Ошол күндүн ичинде бүтүн Жети-Сүү облусунун калаада — талаадагылары болсун, тамам эшитишти. Карыядан жаш балага чейин баатырдын кабарын сүйлөштү. Бу кабар Алматыдагы губернаторго да жетти. Губернатор улуктары Бишбек үйөзүнө амир кылды, жаназа ырасымына даяр болууга, Токмок пристав улуктары маркумдун малын кезек-кезек салдаттарга бактырып, кызмат кылдырды. Кабырына салганда көп насыйкат айтылып, асманга мылтык атылды. Эми Баатырга келген адамдар отуз эки болуштан келди. Орто эсеп менен он беш мин чамалуу болуп, келген элге үч жүз жылкы, он беш он беш түлкү ичик баштаган жүз чапан өлүмтүк илинди. Баатыр балдары дооран үчүн бир миң жети жүз сом күмүш, ээр токумдуу тогуз ат, үч жуп ат чеккен бир повозке араба коюшту. Көр казганга жүз сом, көр садагасы сексен сом жана куран түшүргөнгө үч жүз отуз сом, катындарга мин сом чыгым этип, кызмат кылышты. Бу заттын пайдасы тирүүсүндө болгон шекилди эле, өлгөндө да көпкө тийди. Ашын бергенде да бүтүн сарыбагыш уулу малын аябай сарп кылып, мин тогуз жүз үй тигип, он күн бою тамаша кылдырып, ат чаап, эр сайыштырып, түрлүү оюндарды өткөрүштү. Эми калганы бул казанынан билинер. Ва ассалам.

1: Курманжан датка 1907 ж. 96 жашында көз жумган.

2: Адисон — Эдисон Томас Алва (1847 — 1931). Америкалык чоң окумуштуу. 1915-жылы Нобель сыйлыгын алган

3: Медресе <Галия>— 1906-ж. Уфада Зия Камали тарабынан ачылган.

4: Зинаа — араб сөзүнөн бузуктук деген маанини берет. Өз ара никеде турбаган эркек менен аялдын жыныстык байланышта болушу. Шариятта Зина үчүн ташбараң кылып өлтүрүш жазасы көрсөтүлгөн

5: Имам Махдий — Аллаанын туура жолго жетелөөчүсү. Исламда акыр заман болгондо, бул пайгамбар жерге келип, адамдарга адилеттик үйрөтөт деп айтылат

6: Ушул жерде Осмонаалы молдонун сүрөтү салынган